

Məhəmməd KƏRİMİ*Üniversitet əməkdaşı, yazıçı və ədəbiyyat araşdırıcısı (İran)**E-mail: mrb_karimi@yahoo.com***AŞIQ TARİXİNƏ QISA BİR BAXIŞ¹****Açar sözlər:** ozan, qopuz, aşıq, haqq aşığı, Ay Təgin**XÜLASƏ**

Azərbaycan aşıq ədəbiyyatı tarixin dərinliklərindən gəlir. Hələ bu günə qədər əski aşıqlarımız tanınmamış qalmış, tarixi qaynaqları lazımi qədər araşdırılmamışdır. Aşıqlar bütün türk dünyasının ortaq motivi olaraq bütün türk millətləri arasında vardılar. Orta Asiyadan tutmuş Kiçik Asiyaya qədər uzanan ərazidə yaşayan türklər arasında ozanlar mövcuddurlar, ancaq hər birinin başqa adı olsa da, risalələri eynidir. Əllərində olan saz da eynidir, ancaq ola bilər ki, sazlarında azacıq fərqlər olsun. Amma çəkici nöqtə burasıdır ki, hətta aralarında olan dastanlar da eynidir. „Koroğlu“ dastanları, „Əsli və Kərəm“ və bir sıra başqa dastanlar bütün türk xalqları arasında muxtəlif variantlarla mövcuddur. Bu dastanları şamanlar, baxşılar, qamlar, ozanlar və aşıqlar öz şivələri ilə rəvayət edirlər.

Müəllif bu məqalədə fars qaynaqlarından aşıq ədəbiyyatına – əski aşıqlarımıza bir yol açmağa və Sultan Mahmud Qəznəvinin sarayında olan Ay Təgin adlı ozan haqqında mə'lumat verməyə çalışır. Aşıq ədəbiyyatının tarixinə və bir sıra önəmli qollarına da öləri bir baxış olacaqdır.

SUMMARY:**A BRIEF LOOK AT THE HISTORY OF ASHIG**

Azerbaijani ashug literature comes from the depths of history. To this day, our old ashugs are still unknown, and we have not yet studied the historical sources enough. Ashugs, as a common subject of the whole Turkic world, exist among all Turkic nations. There are poets among the Turks from Central Asia to Asia Minor, but each has a different name, but the treatises are the same. The music they have is the same, but there may be small differences in the music. But the interesting thing is that even the epics between them are the same. Korogloo epics, Asli and Karm epos and a number of other epics exist in different variants among all Turkic peoples. These epics are narrated by shamans, bakhshi, gams, ozans and ashugs in their own dialects.

In this article, the author tries to open the way from Persian sources to ashug literature to our ancient ashugs, and to give information about the poet named Ay Tagin, who was in the palace of Sultan Mahmud Gazanvi. He will also have an overview of the history of Ashug literature and a number of important issues.

Key words: ozan, gopuz, ashig, haqq ashig, Ay Tagin

Giriş. Azərbaycan şifahi ədəbiyyatı əvəzsiz bir zənginliyə malikdir. Ədəbiyyat söz sənətidir. Ədəbiyyatın mövzusu insan və onun həyatıdır. Ədəbiyyat xadimləri hər zamanda, hər dövrdə irəli sürdüyü işlər, qılınc və savaşı vəsiləsi ilə başa çatmazdı. Ədəbiyyat söz və kəlam ilə yaranır. Tarix boyu bədii sənət bir savaşı silahına çevirilib, gecənin zülmətini aydın səhərə çevirmiş və insanlara düzgün yol göstərmiş, həqiqəti tapmaqda insana böyük yardımçı olmuşdur. Ədəbiyyat ilə hər millətin gəlişmə yolları tanınır. Ədəbiyyat hər dövrün siyasi-ictimai hərəkətlərini, tarixin alçaq-ucalarını əks etdirərək insanların mübarizələrini də göstərmişdir.

¹ Məqalədə Cənublu alim qardaşımızın dil və üslub xüsusiyyətlərini qismən saxlamağa çalışmışıq (redaktordan).

Şair və yazarlar bədii əsərlər yaradaraq xalqın duyğu, düşüncə və ürək döyüntülərini qələmə alıb, həyatda baş verən olayları araşdırmağa meydan açmışlar. İctimai həyat və onda olan düşüncə öz bədii əksini ədəbiyyatda tapmış və ədəbiyyatın əsas qolu olan şifahi söz sənəti insanların mənəvi varlığını təmsil etmişdir.

Mədəniyyətdən söz düşəndə elə bir milləti nəzərə alırıq ki, onun bütün yazılı və şifahi ədəbiyyatı tanınmış, yazılmış və araşdırılmış olsun. Şübhə yoxdur ki, Azərbaycan xalqının dərin və geniş şifahi ədəbiyyatı ilə yanaşı uzun sürəli yazılı ədəbiyyatı vardır. Azərbaycan folkloru bütün dünyada tanınmış və bütün araşdırıcılar onun əzəməti qarşısında baş əymişlər.

Zəngin şifahi ədəbiyyatın ən gözəl və önəmli bir bölümü aşığı yaradıcılığıdır. Bu ədəbiyyatda yüzlərcə şeir dəftərlərindən əlavə, bir çox epik dastanlar, musiqi xəzinəsi də vardır. Dastanların mövzusu çoxbəyali, çoxolaylı olaraq, bugünün romanlarına bənzəyir. Aşığı havaları da yüzillər boyu xalqımızın ürək döyüntülərini dilə gətirmiş, bu gün də yaşamaqdadır. Eyni halda aşığıların şeir yaradıcılığı şifahi yolla yüzillər boyu diri qalıb, artıq yaxın bir neçə onilliklərdə yazıya alınmışdır. İndi 500-600 il bundan öncə yaşayan aşığıların söylədiyi şeirlər dildəndilə keçib, bu günümüzdə gəlib çatıb. Yazıya alınmış bu materialların daha aradan getmək təhlükəsi yoxdur. Belə olduqda, bu gün dərin və zəngin aşığı ədəbiyyatı ilə üz-üzə qalırıq.

Aşığı ədəbiyyatı və musiqisi gün-gündən inkisafdadır, musiqi və ədəbiyyatımızda yeni cığırılar açır, dirçəlir və akademik araşdırmalara yol açır. Aşığı ədəbiyyatında yüzillər boyunca şeir dəftərləri yaranmış, dastanlar qoşulmuş, ən gözəl musiqi əsərləri bəstələnmişdir. Aşığılarımız epik, məhəbbət və irfani dastanları yaratmaqla dünyanın ən gözəl ədəbi yaradıcılıqlarına yol açmışlar. Bu ədəbiyyat dünya ədəbi araşdırıcılarının gözünü qamaşdırmışdır. Azərbaycan klassik ədəbiyyatı da bu şifahi ədəbiyyatla sıx əlaqədə olmuş, ondan yararlanmışdır.

Bu gün Azərbaycanın bütün yerlərində toy-düyünlər aşığıların iştirakı ilə qurulur. Sevindirici bir haldır ki, bu gün aşığılar şəhər toylarında da çalib-oxuyur və gənclərimiz aşığı sənətinə yüksək dəyər verir, toylarını aşığın iştirakı ilə keçirirlər. Hazırda Azərbaycanın bütün yaxın-uzaq yerlərində aşığı sənəti xalq arasında müqəddəs bir sənət kimi dəyərləndirilir. Bu gün oğlan-qızınların nişan və toy mərasimlərinin keçirilməsi də aşığın adına yazılır.

Aşığılar tarix boyu xalq içində hörmət qazanıb, həmişə məclislərin başında oturub, ehtiram görmüşlər. Onların şeirlərində xalqın yaşam tərzi, məhrumiyyətləri, məzлумiyyətləri, ağır keçinəcəkləri, eyni zamanda fəth və zəfərləri, sevinci, toy-düyünləri tərənnüm edilir. Xalqın dolanışığı və tarixi üçün aşığı ədəbiyyatından səmimi və düzgün bir sənəd tapmaq olmaz. Aşığı dastanlarında olan qəhrəman obrazları xalqın ən istəkli qəhrəmanları olmuş, onların arzu və ictəklərini göstərmişdir. Bu qəhrəmanlar xalqın bütün istəklərini ifadə edə bilər. Aşığılar da həmişə xalq içində yaşamış, xalq ilə dizbədiz oturub, onlarla birgə nəfəs almış və ürəklərinin dərinliklərindən xəbər dar olmuşlar. Beləliklə, Azərbaycan xalqının tarixini, yaşayış və məişət tərzi, ümidlərini, qorxularını elə bu dastan və şeirlərdən almaq olar. Aşığılar özləri yaradan sənətkarlar olmuş, şeirlərini və dastanlarını öz gördük-

ləri olaylardan və adamlardan almışlar (M. Kərimi 1354 s16). Tarix boyu yüzlərcə belə aşıqlar və ozanlar gəlmiş, şeir yaratmışlar, dastanlar söyləmişlər və musiqi ifa etmişlər. Bu gün bunların hamısı aşiq ədəbiyyatını təşkil edir. Aşiqilər öz zamanının təhsil almış və ən ali mərtəbəyə qalxmış insanları olmuşlar. O cümlədən Xəstə Qasım din alimi olduğundan şeirləri də irfan dünyasının önəmli xüsusiyyətlərini özündə saxlayır. Şah Xətayi bir sultan olaraq savaşı meydanlarında saz çalib ordunu ruhlandırır. Sazla bərabər, ən gözəl lirik və epik şeirlər də söyləyirdi.

Aşiq ədəbiyyatı dərin tarixi bir varlığa malikdir. Bu ədəbiyyat çox zəngin və maraqlıdır. Azərbaycanda folklorun toplaması təxminən 200 illik bir tarixə malikdir. Bayatılar müxtəlif səfinə, cüng və təzkirələrin haşiyələrində yazılmış və bu gün əldə xeyli əlyazmalar vardır. 200 il bundan öncə Əndəlib Qaracadağı güclü bir şair olduğu halda, çoxlu mahnılar və bayatılar toplayıb və “Nəğmələr” ad ilə bu günə qədər bizə çatdırıbdır. “Təcridollüğət” adlı bir əsər də Axund Mirza Əli Bakuyi tərəfindən 1246-cı ildə yazılıb və əlimizə çatıbdır. İlk folklor kitabı 1314 / 1896-cı ildə Tehranda çap olunub yayılmışdır (Bax: Mirzaəli Bakuyi, 1314, s. 8). Eləcə də “Əmsali-Türkanə” Abbasqulu Marağayı tərəfindən toplanıb nəşr olunmuşdur.

1324-1325-ci illərdə İran Azərbaycanında çoxlu türkcə kitablar yayıldı və onların arasında bir neçə folklor əsərləri də var idi. Sənətkarlarımız bu işdə öncüllərdən sayılırlar; məsələn, Üzeyir Hacıbəyli məşrutə inqilabına dair məqalələri ilə İran azadlıqsevərlərinə yardım etmiş, bir çox bayatıları musiqi bəstələmək və mahnılara ahəng vermək üçün toplamış, onları musiqi dəstgahları əsasında tərtib etmişdir. Nəhayət, şah dövrünün yazarları Səməd Behrəngi, Bəhrüz Dehqani, Məhəmmədəli Fərzanə, Səlamollah Cavid bu sahədə çalışmış və xeyli bayatılar, nağıllar, tapmacalar, və s. yaymışlar. Sonra Dr. Sədiq, Hüseyn Fizollahi Vəhid, Zöhrə Vəfayi, Mənzuri Xammə, Məhəmmədəli Niqabi, Dr. Heyət və başqaları bu yolda zəhmətlər çəkmişlər.

İran aşiq ədəbiyyatı haqqında yazanlar az olmamışdır. İlk öncə İ. Başgöz 1960-cı illərdə İrana səfər edərək Təbriz, Urmı və Xoy şəhərlərində olan aşiq qəhvəxanalarından söhbət açdı. O, məqaləsi ilə aşiq musiqisini akademik fəzalarında yerinə saldı. İranda 1325-ci illərdən aşiq ədəbiyyatı göz önündə canlanmağa başladı və Aşiq Hüseyn Cavan kimi görkəmli bir aşiq diqqətləri cəlb etdi.

1340-cı illərdən aşiq ədəbiyyatının incələməsi və araşdırılması başlandı. Materiallar toplandı. Bu sahədə nümunələr veririlir. Rəza Seyid Hüseyni öz xatirələrində ziyalılardan aşiqlər qəhvəxanasına gəl-gətlərini xatırlayır və Təbriz qəhvəxanasından yazır. Bu tarixə qədər Təbriz, Urmı, Ərdəbil və Zənganda belə qəhvəxanalar işləyir. Cəfər Xüzüi Əhərin Çaykənarında, Xoyda qəhvəxanaların yenidən fəal olduqlarını yazır. Ancaq bu gün çox şəhərlərimizdə aşiqlər qəhvəxanası işləkdir və aşiqlər axşamlar orada toplaşib çalib-oxuyurlar. Toy üçün çağırışlar oradan başlayır. 1354-cü ildə M. Kəriminin (bu sətirlərin yazarı) “Mənzumehaye Azəri”, H. Sədiqin “Aşiqilər” ünvanında kitabları çap olunur. Sonralar İrandan kənarında İran aşiqləri haqqında görkəmli alimlər, o cümlədən professor Məhərrəm Qasımlı və professor Əli Qafqazlı dərin araşdırmalar aparıb, kitablar yazdı.

Aşıq neçə sənətə malikdir: O oxuyur, saz çalır və dastan söyləyir. Mahir aşıqlar şeir də qoşur, bir qismi dastan da yaradır və roman müəllifi kimi yazıb-yaradır. Daha mahir olanda bəstəkar kimi musiqi havaları da yaradır. Bununla yanaşı, onlarda ifaçılıq məharəti də olur. Belə aşıqlara “Dədə” adı verilir. “Dədə” adlanan aşıq, saz və sözdə, bəlkə, öz ustadından da yuxarı məqamlara çatır. Xalq arasında böyük işləri və məsuliyyətləri boyunlarına götürüb düzgün yerinə yetirən aşıqlar da olmuşdur. Bunlar “haqq aşığı” kimi tanınırlar. Haqq aşığı elə bu gün də vardır; o cümlədən rəhmətlik Aşıq Qəşəm Cəfəri bu haqq aşıqlarından olmasa, ona nə demək olur?! O, 25 il tamam şah rejiminin qarşısında dayandı. Zülmə baş əymədi, heç zaman bir quldur xanın məclisinə getmədi. Həmişə haqqı, həqiqəti müdafiə etdi. Deyirlər, bir məclisə çağıranda, ilk öncə özü sazsız məclisə varardı. Məclisdə bir zalım, pis adam, özəğənin canında, malında və namusunda gözü olan xəbis bir adam olsaydı, onu məclisdən qovardı. Sonra özü də çölə çıxıb – sazı əlinə alıb, saz ilə məclisə girəndə deyirdi: “İndi mənim yox, bəlkə, sazın ehtiramına ayağa qalxın!” Doğrudur, sazın hörməti vacibdir. Tarixən də belə olmuşdur, “Dədə Qorqud kitabı”nda oxuyuruq ki, iki igid bir-birilə savaşıanda birinin yanında saz olsaydı, qılıncı yerə qoyardı və savaşa girməzədi; saz qarşında baş əyərdi. Xalqımızın saza bəslədiyi hörməti tarix boyu belə göstərilir. Haqq aşığı dediyimiz Aşıq Qəşəmin ürəyindən axıb dilinə gələn söz bitməzdi, onun sinəsi gözəl şeir bulağı, dastan evi və musiqi qaynağı idi. Sözdə qalmayıb, ən gözəl öyüdlər verərdi. El dərini aradan qaldırmaq üçün bütün canı və malı ilə çalışardı, xalq arasında birlik yaradıb, kinləri bitirərdi. El içində məhəbbət, sevgi yaradıb, savaşları barışa çevirib, yas məclisini toy məclisinə döndərərdi.

Tarix boyu aşıqlarımız düzgün – igid və sadıq insanlar olmuş, xalq içində paklıq, düzlük, yaxşılıq, ədəb-nəzakət və sədaqət yaymağa çalışmışlar. Onlar şənliklə bərabər, elimizə barış, uğur və baş ucalığı gətirirlər. Yeni yollar açılar, sərhədləri aşılar, eldən-elə, yurddan-yurda dolanıb, ədəbiyyatımıza dayanaraq gəlişirlər.

Uzaq zamanlardan Azərbaycan kənd və şəhərlərində aşıq olmadan bir məclis qurulmazdı. Aşıq elin ağsaqqalı, çoxbiləni, məclis dolandıranı sayılırdı. Şadlıq və qəm günləri onun iştirakı ilə keçirilərdi. Bu gün də toy məclislərində aşıq başda əyləşir və toyu idarə edir. Onun saz-sözünə maraq çoxalmaqdadır. “Koroğlu” dastanlarının dadı-duzu şəhərlilərin də damağını şirinlədir. “Əsli-Kərəm” məhəbbəti ürəklərdə dirilir, Şahsənəmin gözəlliyi təriflənir, Saranın vəfalı qalması gənclərimizi şövqə gətirir.

Ozan bir sənətkarıdır, əlində qopuzu eldən-elə, kənddən-kəndə, şəhərdən-şəhərə, hətta ölkədən-ölkəyə gəzib, ürəyində el dərini, el sözü, el məhəbbətini dolandırır, el içində söyləyir, əlindəki sazı ilə öz sənətini yayır, xalq arasında şənlik yaradır. Minillər boyu türk xalqları arasında elin ağsaqqalı, başbiləni, onların yol göstərəni, hətta məzhəbi və siyasi-ictimai ənənələrini yerinə yetirən ozanlar olmuşlar. Onlar təkcə dastan söyləməmiş, bəlkə, tarix onların dilində dastana çevirilib, elin qəhrəmanlarını dildən-dilə, eldən-elə, yüzillərdən-yüzillərə daşımışdır. Tarix onların dili ilə böyük mənəvi sərvəti yüzilləri arxada qoyaraq bizə çatdırmışdır. Bu mənada aşıq ədəbiyyatının səsi tarixin dərinliklərindən gəlir. Söz-saz sənətinin neçə

minillik bir tarixi vardır. Əlimizə çatan daş üstə yonulmuş bir ozan təsviri vardır ki, miladdan 4000 il öncə yaradılmış və o təsvirdə olan qopuz eynən bizim bugünkü sazımız, ozanın sinəsi üstə çalınmaqdadır. Dünya xalqları arasında sinə üstə çalınan saz ancaq türklər içərisində, özəlliklə Azərbaycan ozanları olmuşlar.

1389-cu ildə Xudafərin körpüsünün yanında tapılan sazın (Təbrizdə Azərbaycan muzeyində saxlanılır) lazer vasitəsilə düzəlmə tarixi 4200 il bundan əvvəl olduğu müəyyən olmuşdur. Bu saz tısbəgə qabığından olaraq bu uzun sürədə salamat qalmışdır (Xudafərin, 1390, s. 47). Bu qopuz çox önəmli, zəngin bir sənəd kimi, Azərbaycanda aşılıq tarixinə bir sübutdur. Bu sənəd ozanların 5 min il bundan öncə buralarda xalqın şeir və musiqi yaradan sənətkarı olduğunu göstərir.

Azərbaycanın ilk ozanı – Ay Təgin. Ozanlardan danışanda, tarixi qaynaqlar arasında “Tarix e Beyhəqi” birinci yeri tutur. Bu kitab Qəznəvilərin haqqında ən görkəmli və mötəbər bir tarixdir. İlk türk ozanı olan Ay Təgin haqqında ilkin məlumatı da bu kitabdan alırıq. Beyhəqi tarixində Ay Təgin adını Sultan Mahmud Qəznəvinin sarayında olan şairlər cərgəsində oxuyuruq. Eyni halda Sultan Mahmudun xas nədimi kimi Firdovsini sultana tanıtdıran da Ay Təgin olmuşdur. O, sadə bir nədim yox, bəlkə, bir tarixi rəvayət edən, şairlər arasında bir ozan və sahir (bəlkə də, şaman olduğu üçün sahir yazmışlar) kimi tanınırdı və hörmətlə qarşılanırdı. (Əbülfəzl Beyhəqi, 1331, s. 802).

Beyhəqidən sonra “Tarix e Cəhangoşəye Cüveyni” Ətaməlik Cüveyni, Ay Təginə bir sahir kimi də tanıtdırır. O yazır: Sultan bir məscidə girir və buranın hündürlüyü onu çaşdırır. Soruşur: “Burası sultan sarayımı?”

– “Yox, bura Yəzdan (tanrı) sarayındır” – dedilər.

Sultan mənbərə çıxıb danışdı, mənbərdən endigi zaman əzan (الان) çəkdilər. Ondan daha sonra əzan (الان) səsi yüksəldi (Cüveyni, 1331, s. 78).

Burada iki əzandan danışılır: biri “z” hərfi və biri də “z” hərfi ilə. Kitabın təshih edəni – Məhəmməd Qəzvini bu iki sözcük haqqında məlumatı olmayaraq, əzanı islamda namazın əvvəlində oxunan “əzan” (الان) bilir, ancaq “əzani” (الان)da şamanlardan qalan bir ibadət ənənəsi kimi tanıtdırır. (Haman, əmək yazı). Amma bizcə ikinci əzan haman ozandır, yəni aşılıq. Abbas İqbal Aştıyanı da həmin səhvə düşər olur və 1313-cü ildə “Şahnamə”yə yazdığı müqəddiməni təshih edərək bunun fərqlində olmayır. (Abbas İqbal Aştıyanı, 1313, Moqəddeme).

“Baysonqur Şahnaməsi”ndə Ay Təgindən ad aparılır, amma “Mahək” ünvanı ilə. O, Ay Təgin adını farscaya tərcümə edir. Ancaq onun haqqında məlumat verməyə də çalışır və onun Sultan Mahmud sarayında durumunu açıqlayır. “Baysonqur Şahnaməsi”nin müqəddiməsində Əmir Bahadur Baysonqur belə yazır: Sultan Mahmud 7 dastanı seçir və 7 şairə əmr edir ki, bu dastanları nəzmə – şeirə çəksinlər. Bu 7 şair ibarətdir bunlardan: Onsori, Fərroxi, Zeyni, Əscodi, Məncik Çəngzən, Xorrəmi və Torməzi. Bu zaman Firdovsi Tus hakiminin zülmündən Qəznəyə gəlib çatmışdı. O, Ay Təgin ilə bir bağda görüşür. Sultan Mahmudun 7 şairdən 7 dastanı istəməyini eşidir və sevinir. O, Ay Təgin ya Mahəkdən istəyir, Firdovsini sultan sarayına aparıb sultana tanıtdırırsın. Ay Təgin də bu işi görür. Sultan Firdovsinin şeirlərini eşidərək sevinir. Amma bildigimiz

kimi, Firdovsi türklərə qarşı yanlış sözlər yazdığına görə Sultan Mahmudun qəzəbinə düşər olur. Bu arada Baysonqurun yazdığına əsaslanaraq Sultan Mahmud yanında hörmətə malik olan neçə şair Firdovsidən himayət edirlər. Bunlar ibarətdir bunlardan: Ay Təgin, Ayaz Oymaq, Əli Deyləmi, Əbüdülf katib və Hüseyn Qotəyb. (Əmir Bəhador Baysunqur, 1370, s. 12).

Ay Təgin haqqında sonrakı qaynaqlardan danışmaq istəsək, Ədibolməmalik Fərahanıdan ad çəkmək lazımdır. O da Ay Təgini Mahək adlandırır və nəhayət, Məhəmmədəli Fürüği birbaşa Ay Təgini unudaraq Mahək olduğu üstündə dayanır. Bu gün Ay Təgindən 120 beyt şeir əldədir. Bu şeirlər bir sıra tarixi qaynaqlarda yer almışdır, o cümlədən “Tarix e Mobarəkşah” (585 ilində yazılan bir tarixi qaynaqdır) Ay Təgindən iki beyt gətirir (Fəxrəddin Mobarəkşah, 1927, s. 81):

Vədə versən, neçin gəlməzsən?
Söz yalanı mənim belə qoymazsən.
Yüzün gün və saçın tun qara görməzsən,
Eşqində qərrarsız ey moheb bilməzsən.

Səlcuqlar zamanında ozanlar hökuməti saxlamaqda önəmli rol oynamışlar. Onların zamanında ozanlar sarayın toy-düynlərində iştirak etmişlər. Onlar dini və milli mərasimləri ifa edərək xalq içində yaşayırlar. Ancaq səlcuqlar zamanı ozanlar iki bölümə bölünür: dərvişlər və aşıqlar.

Dərvişlər din və məzhəb təbliğini boyunlarına alaraq imamların mədhiyyələri, onların igidlik və şücaətlərini dastan – şeir surətində xalq içində yaymağa çalışırlar. Onlar mövludiyələr oxuyur, dastanlar söyləyir və təsəvvüfün bir qolu kimi çalışırlar. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində yüzlərcə əsərlər vardır; o cümlədən Yusif Məddah, Şəyyat Həməzə, Aşiq Paşa və başqalarından çoxlu kitablar vardır. Bunlar təsəvvüf aləminin böyük şairləri kimi tanınırlar. Məsələn, Yusif Məddah 700 il bundan qabaq “Məqətelol Hüseyn” adlı əsərində Kərbəla hadisəsini bir epik dastan kimi qələmə alır. Haman şair, bu gün aşıqlarımız söyləyən “Vərqa və Gülşa” dastanını da şeirə çəkmiş və aşıqlıq ənənəsinə vəfali qalmışdır. Habelə başqa təsəvvüf şairlərimiz də belə olmuşdular.

İkinci bölüm – aşıqlardır. Aşıqlar yüzillər boyu xalq içində saz və söz ilə şənlik yaradıb, şənlik mərasimlərini irəli sürmüşlər, bununla belə, məzhəbdən də qalmamışlar. Onların mövlası və rəhbəri Şahi Mərdan – Əli olmuşdur. Bir çox dastanlarımızda Həzrət Əli aşıqlara buta verir, qəhrəmanlara yol göstərir və onlara yardımçı olur.

Dediyimiz kimi, Azərbaycan aşiq ədəbiyyatı çox dərin bir tarixə malikdir. Azərbaycan klassik aşiq ədəbiyyatı Aşiq Qurbani, Aşiq Əmani, Abbas Tufarqanlı, Xəstə Qasım, Aşiq Valeh, Sarı Aşiq, Aşiq Ələsgər və sairə ilə bəzənib və ardınca çağdaş aşıqlarımız meydana gəlirlər. Klassik aşıqlarımızı hələ lazımı qədər tanımamışıq. Lazımdır ki, bu sahədə yeni çalışmaları və axtarışları getsin.

Aşiq Şirin 500 il bundan öncə, Aşiq Yusif Cəmal 350 il bundan öncə yaşamışlar. Onların doğum və ölüm tarixləri də başqa klassik aşıqlar kimi bəlli deyildir; təkcə dastanları əsasında hansı zaman yaşadıkları güman edilir. Bunlara bağlı olan dastanlar neçə yüzillərdə aşıqlar arasında nəsildən-nəsilə ötürülüb və bu

günə qədər diri qalıbdır. Onların şeirləri də təkcə dildən-dilə bizə gəlib çatıbdır. Bu bölgənin ən qədim aşiq dastanlarından biri olan “Şirin ilə Birçək Xanım” adlı məşhur xalq hekayəsinin müəllifi aşiq Şirindir.

Aşiq Şirin səfəviyyə zamanının aşıqlarındandır. O, çox mahir saz çalan, söz bilən və dünya görmüş bir aşiq olmuş, bir çox aşıqlarla deyişmə və yarışması olmuş, onları sözdə, sazda bağlamışdır. Onun çoxlu şagirdləri olmuş və onları yetirmədə, onlardan himayəsini əsirgəməmişdir. Onun həyatı haqqında yaradılmış dastan, Xorrəmdərə – Viestan aşıqları tərəfindən mənimsənmiş və onu Xorrəmdərə aşığı saymışlar. Dastan da bu bölgənin aşıqları tərəfindən söylənirdi.

Aşiq Şirini məhz dastanlardan öyrənirik. Onun müasirlərindən olan aşiq Valeh də ona bərabər sənətkar kimi tanınmışdır. Şübhə yoxdur ki, dastanlar aşığın ölümündən sonra və onu tanıyan aşıqlar tərəfindən söylənilmiş və illər boyu onun adını, xatirəsini hörmətlə yadda saxlamışdır.

Zənganda “Yusif Cəmal” adlı bir dastan da vardır . Yusif Cəmal həzrət Yusifi təmsil edən bir gənc aşıqdır. Bu dastan 300-400 il bundan öncə aşıqların dilində əzbər oxunur. Bu dastan da təkcə Xorrəmdərə aşıqlarının dilində mövcuddur və buna görə demək olar ki, yaranışı da söylənişi kimi Zəngan bölgəsinə və aşıqlarına bağlıdır.

Aşiq Yusif Cəmal adında bir aşiq olduğu haqqında əldə məlumat yoxdur, amma bu dastan dillər əzbəri olaraq yüzillər boyu, xüsusilə Xorrəmdərə – Əbhər mühiti aşıqları tərəfindən söylənilir. Bu dastan əxlaqi və mənəvi bir dastandır. Onda paklıq, sədaqət və düzgünlük tərif olunur, xəyanət, əliəyriilik pislənir. Ailə və ər-arvad arasında olan təmizlik, vəfa əsas mövzu götürülür.

ƏDƏBİYYAT

- Məhəmməd Kərimi. Mənzumehaye Azəri, Tehran, 1354.
 Mırzaəli Bakuyı. Təcəridolluğat, Tehran, 1314.
 Abaslı Mərağəi, Əmsal Türkanə, Təshih M. Kərimi Təbriz. 1334.
 Əfsanhhay Azərbaycan. Gerdavəri Səməd Behrəngi və Behrüz Dehqanı, Təbriz, 1347.
 Məhəmmədəli Fərzanə. Bayatılar, Tehran, 1344.
 Dr Səlamollah Cavid. Azərbaycan folklorundan nümunələr, 2 cild, Tehran, 1358.
 Xodafərin. Aylıq dərgi, bahar. 1390.
 Ağayar Şükürov. Dədə Qorqud mitolojisi, Bakı, 1999, s. 35- 34.
 Əbülfəzl Beyhəqi (Tarixsəz). Tarix Beyhəqi, Təshih: Səid Nəfisi, Tehran, İntişarate Sənayı.
 Ətaməlik Coveyni. Tarixə Cəhangəşə, təshih: Məhəmməd Qəzvini, Tehran, 1331, s. 78.
 Abbas İqbal Aştıyanı. Dər bareye Məhəmməd Qəzvini, təshih Moqqədime Şahnamə Qədimi, Tehran, 1313.
 Əmir Bəhador Baysunqur. Moqqədime Şahnamə Baysunqur, Şahnamə, çap e həftom, Tehran, 1370.
 Fəxrəddin Mobarəkşah. Tarix Mobarəkşah, təshih: Denison Ross Edward, London, 1927.